

Rozmanitost popisů (Návrh na rozšíření sémantiky deskriptivních vět) Tomáš Holeček

I.

1. Význam věty

Nejprve upřesním, jak budu používat výraz „význam věty“. Je to výraz, který tu hraje zásadní úlohu.

„Význam“ není výraz, který bych mohl – jako by byl dosud neznámý – v prvním kroku nadefinovat pomocí výrazů už známých a obecně sdílených. Nejen, že s ním každý, kdo umí mluvit, běžně zachází a dobře mu rozumí, ale není vůbec možné, aby to bylo jinak (jak by se jinak naučil řeč a vyjasňoval nedorozumění?). V tradici moderní logiky se s ním ale můžeme setkat v několika různých podobách a s různými důrazy.¹ Můj důraz je trochu neobvyklý, a proto se pokusím o upřesnění:

Výraz „význam“ nebudu používat v psychologickém smyslu, v tomto jsem v souladu téměř se všemi. Významem věty pro mne nebudou žádné duševní stavy mluvčího a posluchače, význam mne bude zajímat jen v rámci řeči. Narozdíl od mnoha dnešních logiků ale nebudu považovat význam věty za samostatný předmět (za něco, co může být *předmětem* úvahy). Tedy ani za pravdivostní hodnotu, ani za žádný jiný pojmenovatelný prvek jakékoli třídy. Předvedení významu věty nebude snaha po ukázání něčeho – co leží před námi a co má být odhaleno, ale snaha po vyjasňování – tj. takové

¹ Nebudu tu podávat přehled ani těch nejdůležitějších pojetí významu. Výchozí pojetí významu ve filosofii dvacátého století (pojetí Gottloba Frega a Edmunda Husserla) jsou vyložena a srovnávána například v knize *Origins of Analytical Philosophy* Michaela Dummetta. Autor zdůrazňuje – v opozici k jiným pojetím – spojitost výrazů význam a pravdivost, pro které platí, že „... for an adequate explanation of either, they still have to be explained *together*./ ... pro adekvátní vysvětlení obou, je třeba je vysvětlovat společně.“ (MD 1994: str. 19)

užívání řeči, které ji zbavuje všeho, co brání jasnosti (nechci něco *předmětného* odhalovat, chci se něčeho *překážejícího* zbavit). „Význam věty“ je pro mne odkazem k vyjasňování.

2. Popisné věty

Nyní ukážu, co je společné všem větám, jež budu zkoumat. Jde mi o obecné vymezení pole, ve kterém se budu pohybovat.

Budu se zabývat „popisnými větami“. Tyto věty musí splňovat následující podmínku: musí být *pravdivé nebo nepravdivé na základě své shody se světem*.² Musí být tedy možné mluvit – a přemýšlet – o vztahu mezi těmito větami a světem, aniž bychom se tím dopustili nějaké chyby. Vztah mezi popisnými větami a světem musí mít vždy rys shody nebo neshody, ale přesto nemusí být vždy stejný. Jaký tento vztah je, zůstává otevřené.

Shodou s vnějším světem mám na mysli jednoduchou věc: zda je nějaká „popisná věta“ (dále bez uvozovek) pravdivá, je určené tím, v jakém stavu je svět. Například pravdivost věty

*Mladší kluci nejsou spolehliví spoluhráči.*³

závisí na tom, jak to s mladšími kluky je. Kdyby nebyl stav světa (jací jsou mladší kluci spoluhráči) na dané větě nezávislý, nemohl bych v tomto případě mluvit o popisu.

3. Jiné než popisné věty

Aby bylo jasnější vymezení pole, ve kterém se budu pohybovat, ukážu také příklady vět, které za popis nebudu považovat – ale které by někdo za popis považovat mohl.

Některé věty vůbec nelze spojovat s pravdivostí. Ve významu mnoha vět, které se navenek od popisných vět neliší, nehraje pravdivost žádnou roli. Dále se nebudu zabývat větami, jež sice lze spojovat s pravdivostí nebo nepravdivostí, ale jejichž pravdivost nebo nepravdivost není založená na shodě se světem. Jde o věty, u kterých bychom mohli o popisovaném světě mluvit jen s pomocí zavádějící analogie.

K větám bez pravdivosti a nepravdivosti nepochybně patří rozkazy, i kdyby jejich forma neobsahovala sloveso v rozkazovacím způsobu. Například větě

Měli byste přibrat ke hře mladší kluky.

bych mohl rozumět stejně jako větě

Přiberte ke hře mladší kluky!

² Tato podmínka připomíná obvyklé korespondenční pojetí pravdivosti. Toto pojetí je důkladně vylouženo a promyšleno – ve více variantách – v knize Bertranda Russella *An Inquiry into Meaning and Truth* (BR 1995, str. 289 a dále). Slouží mi však právě jako vymezující podmínka, nikoliv jako pojetí pravdivosti. Jinými slovy: neříkám, na čem závisí pravdivost vět, nýbrž zaměřuji se na ty věty, které tuto podmínku splňují.

³ Všechny příklady, které v práci uvádím, jsou vytvořené – více nebo méně upravené – podle sociologického popisu dění na hřišti, který napsal Jiří Kabele (JK 1983).

a v tom případě s ní nebudu zacházet jako s nějakým popisem světa. Podobně, píše-li autor

Děkujeme všem obyvatelům plácku ...

rozhodně nepopisuje svůj stav, ale prostě děkuje.⁴

Rozkazy nebo poděkování nejsou jedinými nepopisnými větami, které nesouvisejí s pravdivostí. Ze stejného důvodu nepovažuji za popisné ani věty, které navrhuji čtenáři nějakou představu. Například věta

Starší kluci by nemuseli přibírat ke hře mladší.

bych mohl rozumět jako návrhu, co si má čtenář představit (tj. starší kluky, kteří by ale nepřibírali ke hře mladší), a může tedy znamenat totéž co věta

Představte si, že by ...!

u které nemá smysl uvažovat o pravdivosti. Zde je na místě určitá opatrnost. Některé takové věty mohu brát jako popisné. Například právě uvedená věta může také znamenat

Starším klukům se nabízí jako jedna z možností, že by...

kteřou bych jako popisnou označil (její pravdivost by byla určena tím, zda se starším klukům zmíněná možnost nabízí).

K větám, jejichž pravdivost není založená na shodě se světem patří například věty o dojmech pozorovatele.⁵ Věta

Mám dojem, že mladší kluci nejsou spolehliví spoluhráči.

⁴ Nechci se ovšem dopustit chyby, kterou kritizuje Peter T. Geach ve svém článku *Ascriptivism* (PG 1960): brát všechny popisy pouze jako nějaká jednání (jako například děkování, prohlašování nebo odsuzování). Je možné tvořit složené věty, jako třeba „Děkujeme-li vám, něco nás to stojí“, jejichž vedlejší věty nejsou poděkováním a proto věta „Děkujeme vám.“ musí mít i jiný význam, než jen poděkování. Bylo by jistě možné popsat děkování. Ve svém rozlišení vět, které mohou být pravdivé, a těch, u nichž o pravdivosti nemá smysl mluvit, mám na mysli jen toto: nechci podsouvat pravdivost nebo nepravdivost všem větám, stejně jako je nechci všem větám upírat.

⁵ Rozlišení popisů vnějšího světa a výpovědí o duševních stavech je možné najít ve *Philosophische Untersuchungen*, kde se Ludwig Wittgenstein – v rámci širšího výkladu zaměřeného na odmítnutí určitého chápání pojmů „mínění“, „chápání“, „myšlení“ – zabývá popisy duševních stavů: „... Das Wort „beschreiben“ hat uns da vielleicht zum Besten. Ich sage „Ich beschreibe meinen Seelenzustand“ und „Ich beschreibe mein Zimmer“. Man muss sich die Verschiedenheit der Sprachspiele ins Gedächtnis rufen./Slovo „popisovat“ nás tu možná uvádí v omyl. Říkám „popisuji svůj duševní stav“ a „popisuji svůj pokoj“. Je třeba vybavit si v paměti rozdílnost příslušných řečových her.“ (LW 1958, § 290) Toto zásadní rozlišení potvrzuje i komentátor Peter M. S. Hacker ve třetím dílu svých *An analytical commentary on the Philosophical Investigations*, když proti sobě staví „... what is visible before one.../... co je před člověkem vidět...“ a „... first person present-tense psychological propositions.../... přítomné psychologické výpovědi v první osobě...“ (PH 1990, str. 190). S odkazem na § 291 však rozvádí mnohem dále i rozlišení samotných popisů vnějšího světa – vyjmenovává řadu různých způsobů popisu (např. popis viděného versus popis slyšeného; popis toho, co se stalo „at a play“ versus popis toho, co se stalo „in a play“) (PH 1990, str. 189), což je pro mou práci zajímavé.

vypovídá o dojmu. Přestože by si ji někdo mohl na základě analogie vnitřního a vnějšího světa představit jako popis, nebudu to dělat. I zde ale musím uznat, že větu bych mohl brát jako popisnou. Mohla také znamenat

Mladší kluci asi nejsou spolehliví spoluhráči.

a pak by to byl popis – váhavý popis – ovšem nikoli dojmu, nýbrž světa (toho, jací jsou mladší kluci spoluhráči).⁶

Dalším větami, jejichž pravdivost není založena na shodě se světem, jsou věty týkající se směřování práce. Například

Snažíme se proniknout k podstatě společenského života plácku.

je věta, o jejíž pravdivosti je možné uvažovat. Ale „proniknutí k podstatě“ do světa nepatří (není to něco jako „přibrání ke hře“ nebo „bytí spolehlivým spoluhráčem“) a proto je její pravdivost založená jinak. Nikoho by nenapadlo považovat za popisnou větu

Snad se nám podaří proniknout...

jejíž význam je předchozí větě velmi blízký.

4. Základní výroky

Když jsem ukázal, jakými větami se budu zabývat, uvedu ještě dvě inspirace (obě pocházejí z poloviny dvacátého století, jedna od Bertranda Russella a druhá od Ludwiga Wittgensteina), které mne v mém zkoumání povedou.

První inspirace vychází z otázky: Je součástí významu popisných vět i to, že vyjadřují poznání?

Pokusně připustím, že ano. Toto poznání by nemuselo být vždy stejným způsobem postavené na přímé zkušenosti. Může vycházet z přímé zkušenosti různě, nebo by také nemuselo na přímé zkušenosti stát vůbec.

Proto budu v jistém ohledu sledovat zkoumání epistemologické. Nikoli ovšem ve smyslu teorie poznání, tedy ve smyslu pokusů o vysvětlení toho, co poznání je. Nic takového vysvětlovat nebudu. Vyjasňování řeči z žádných teoretických předpokladů vycházet nemůže. Bude mě jen zajímat, jak by se ve významech popisných vět odráželo, že vyjadřují poznání.

Nyní budu sledovat úvahu Bertranda Russella z knihy *An Inquiry into Meaning and Truth*.⁷ Nejprve ji vyložím a až potom ji budu komentovat.

U popisných vět se můžeme ptát: Jak jsme toto poznání získali? Tímto způsobem můžeme zkoumat – v principu – jakékoli poznání, které věda za poznání považuje. Vědecké poznání (alespoň jeho velká část) je vyjadřované větami, které já označuji za popisné. Otázku po původu poznání upřesníme: Jak můžeme toto poznání rozložit na

⁶ I zde mohu odkázat na *Philosophische Untersuchungen*: „... Betrachte nicht die zaghafte Behauptung als Behauptung der Zaghaftigkeit./ ... Nedívej se na váhavé tvrzení jako na tvrzení váhavosti.“ (LW 1958, část X. str. 192)

⁷ Viz (BR 1995, str. 131 a dále).

předpoklady a výsledky usuzování?⁸ Mými slovy řečeno: jaké popisné věty můžeme považovat za předpoklady a jaké za výsledky usuzování?

Postup je následující: Máme nějakou popisnou větu vyjadřující poznání, jež rozkládáme. K této větě přiřazujeme strom dalších vět, jehož kořenem bude ona sama a na jehož větvích budou popisné věty vyjadřující předpoklady. Směrem ke kořenu budou popisné věty vyjadřovat výsledky usuzování z předchozích předpokladů. Hledání předpokladů není nekonečné. Předpoklady, které už nelze dále rozkládat, jsou vyjádřené „základními výroky“.⁹ Ty musí mít následující vlastnosti:

- musí být založené na přímé zkušenosti, na vjemu
- musí mít takovou formu, že si mezi sebou nemohou odporovat, jsou-li založené na různých vjemech

Jsou to právě tyto „základní výroky“ (dále bez uvozovek), na čem poznání stojí. K jejich nalezení vede hledání původu poznání vyjadřovaného vybranou popisnou větou. To je klíčové místo úvahy. Základní výroky jsou zvláštní druh popisných vět. Jsou to takové popisné věty, které vyjadřují bezprostřední – přímé – poznání a v jejichž formě je obsažená vazba na původní vjem. Tato vazba z logického pohledu určuje, s jakými větami může být základní výrok ve sporu.

Pokusím se tuto úvahu – a pojem základního výroku – doložit vlastním příkladem. Ten bude ovšem jen naznačený, protože rozklad je příliš náročný. Uvažme, že by věta

Ve skupině kluků není vůdčí postava.

měla vyjadřovat pozorování. Byl by to závěr z mnoha pozorování v různých dnech. Toto poznání by tedy mělo vycházet z předpokladů:

Před dvěma týdny ve skupině nebyla...

⁸ (BR 1995, str. 131): „... accepting as knowledge whatever science recognizes as such, we may ask: how have we acquired this knowledge, and how best can we analyse it into premisses and inferences?.../... bereme-li za poznání cokoli, co za něj považuje věda, můžeme se ptát: jak jsme k tomuto poznání přišli, a jak nejlépe jej můžeme rozložit na premisy a výsledky usuzování?...“ Bertrand Russell slovem „inferences“ rozhodně nemíní deduktivní usuzování. Jde o usuzování, které nazývá „nedemonstrativní“ a má být rekonstrukcí skutečného úsudku. Editor Russellových spisů John G. Slater toto usuzování ve své knize *Bertrand Russell* charakterizuje takto: „... in non demonstrative inference the conclusion does not follow certainly, given the truth of the premisses, but only with some degree of probability. Such inferences are common in science and daily life, so it is important to know to what extent they can be trusted./... v nedemonstrativním úsudku závěr nevyplývá z premis jistě, ale jen s určitým stupněm pravděpodobnosti. Takové úsudky jsou běžné ve vědě a v každodenním životě, takže je důležité vědět, do jaké míry jim můžeme důvěřovat.“ (JS 1994, str. 68). Pravidla takového usuzování Bertrand Russell uvedl jako postuláty v knize *Human Knowledge: Its Scope and Limits*, napsané o deset let později než citované dílo, tedy po Druhé světové válce, viz (BR 1948, str. 506 a dále).

⁹ Bertrand Russell používá výraz „basic propositions“ jako překlad (který převzal od A. J. Ayera) německého výrazu „Protokollsatz“, a definuje jej takto: „... it is a proposition, which arises on occasion of a perception, which is the evidence for its truth, and it has a form such that no two propositions having this form can be mutually inconsistent if derived from different percepts./... je to tvrzení, které vzniká v okamžiku vnímání, jenž je evidencí pro jeho pravdivost, a má takovou formu, že žádné dvě tvrzení s touto formou nemohou být spolu nekonzistentní, jsou-li odvozená z různých vjemů.“ (BR 1995, str. 139). Pro Russella jsou vlastně základní výroky jedinými větami, jejichž pravdivost je daná shodou s vnějším světem, pravdivost ostatních už závisí na jejich vztazích k základním výrokům (BR 1995, str. 289). Pro potřebu skutečného rozboru ale základní výroky nahrazuje „faktickými premisami“, které zahrnují i paměť, negativní základní výroky a výroky o propozičních postojích (BR 1995, str. 150 a dále).

Před týdnem ve skupině nebyla...

...

Dnes ve skupině není...

Kromě posledního jde o výroky o minulosti, s nimiž je třeba zacházet jinak než s větami vyjadřujícími současné poznání. Tím se ale nyní nebudu zabývat. Aby z těchto vět bylo možné usoudit na původní větu, potřebujeme ještě nějaké usuzovací pravidlo (a také nějaké předpoklady vyjadřující skutečnost, že jde stále o tutéž skupinu). Ani tím se nebudu zabývat. Vezmeme poslední z uvedených předpokladů:

Dnes ve skupině není...

Opět vychází z mnoha předpokladů, z nichž většina je založená na paměti:

V situaci... dnes rozhodoval A.

V situaci... měl dnes přednost při hře B.

...

V situaci... dnes byli zmatení.

(kde A, B... jsou jména lidí.) I popis jedné situace je výsledek usuzování z dalších předpokladů a stojí na usuzovacích pravidlech. Pro jednoduchost vezmeme jeden takový předpoklad, jakoby se odehrával v přítomnosti. Například

Teď dělají to a to...

je věta, která vychází z jednoho vjemu, ale přesto to není základní výrok. Může být totiž ve sporu s větami vycházejícími z jiných vjemů. Z jednoho vjemu můžeme usoudit, že svět je v nějakém stavu (že kluci dělají to a to), a přitom z jiného vjemu bychom usoudili, že v něm není – třeba bychom viděli něco, co z prvního pohledu nevidíme.

Musíme i tuto větu vzít jako výsledek usuzování. Základní výrok, na kterém může stát, je třeba věta

Vypadá to, že dělají to a to...

Což nelze z jiného vjemu zpochybnit.

Čím může přispět rozklad popisných vět na předpoklady a výsledky usuzování, který je v úvaze Bertranda Russella, k mému předvedení významu? Věty, o jejichž rozklad jde, patří k těm, které jsem označil za popisné – má tento rozklad nějaký vztah k jejich významu?

Uvedená úvaha ukazuje na rozdíly mezi poznáním vyjadřovaným různými větami a různým větám přiřazuje různé místo v souvislosti s logickým odporováním (což k významu patří). Jak se ovšem tyto rozdíly mezi vyjadřovaným poznáním ve významu vět odrážejí, zatím zůstává otevřené.

Původ poznání může být různý. Při rozkladu vět, které toto poznání vyjadřují, můžeme najít různé stromy – končící různými základními výroky. Jak souvisí základní výroky, v nichž má poznání původ, se shodou s vnějším světem, na níž je pravdivost věty založená, se tu částečně pokusím vyjasnit.

Proto vezmu tato rozlišení a budu je dále prohlubovat. Naopak nepřijmu pojetí vjemu, který je vázaný na okamžik.¹⁰ Časové určení původu poznání nebudu předem omezovat. Podobně také nebudu vycházet z toho, že všechny předpoklady i výsledky usuzování, které při rozkladu popisné věty hledám, jsou stavy mysli.¹¹ Tím, že bych všem připsal stejnou podstatu, bych předem určil výsledek zkoumání.

5. Významové rozdíly

I kdyby vyjadřování poznání patřilo k významu popisných vět, hledání jeho původu by nezachytilo všechny významové rozdíly. Bylo by chybou něco takového čekat. Proč to považuji za chybu? Musel bych totiž brát vyjadřování poznání (plně daného jeho původem) za jedinou funkci popisných vět.

Toto omezení by nebylo výsledkem mého zkoumání, nýbrž muselo by být jeho východiskem. Bylo by to však východisko dodatečně přidané k mému vymezení popisných vět a já ho tam nepřidávám. V podobě, jak jsem je vymezil, mohou popisné věty mít různé funkce a proto mohou nést další významové rozdíly. Rozšířím-li svůj zájem i na jiné významové rysy popisných vět, umožní mi to i lepší pochopení vztahu mezi vyjadřovaným poznáním a významem věty a zpětně také lepší pochopení významu základních výroků.

Postoupím k druhé inspiraci. Možnost sledování dalších významových rozdílů mezi popisnými větami ukázu podle poznámek Ludwiga Wittgensteina z druhého dílu Filosofických zkoumání (*Philosophische Untersuchungen*).¹² Také tuto úvahu nejprve vyložím a až potom ji budu komentovat.

Měli bychom si všimnout rozdílu mezi vyjádřením přímého vidění a vyjádřením vidění aspektu: Některé věty vyjadřují přímé vidění. Tyto věty popisují stav světa, aniž by zdůrazňovaly nebo jakkoli připouštěly, že totéž by bylo možné vidět jinak. Absence tohoto rysu ovšem není důsledkem nějakého opomenutí.¹³ Věty vyjadřující přímé vi-

¹⁰ Bertrand Russell sice rozlišuje epistemologické premisy (což je obecnější vymezení než základní výroky) na okamžikové a individuální, přičemž individuální již nejsou na okamžik vázané (BR 1995, str. 133 a dále), ale ty jsou pro něj zprostředkované pamětí. Tím se, podle mého mínění, vázanosti vjemu na okamžik nelze zbavit, protože individuální epistemická situace je stále ostře rozdělená na současný okamžik a na minulost.

¹¹ Podle Thomase Baldwina, autora úvodu k novému vydání knihy *An Inquiry into Meaning and Truth* (TB 1995, str. vii), je jedním ze základních motivů této knihy naturalistický postoj. Pro Bertranda Russella jsou základní výroky zvláštním druhem „beliefs“ (BR 1995, str. 132, ale vlastně také kdekoli v celé knize), což jsou nepochybně duševní stavy. Tento postoj ovšem pro své další zkoumání ani v nejmenším nepřebírám, jak vyplývá z celkového zaměření mé práce.

¹² Viz (LW 1958, část XI., str. 193 a dále). Ludwig Wittgenstein tu zkoumá pojmovou situaci v souvislosti s vyjadřováním zkušenosti. Na příkladu známého obrázku kachny-zajíce ukazuje různé významy výrazu „vidět“ s cílem prozkoumat, nakolik a v jakém smyslu je – nebo spíše není – „myšlení“ součástí „vidění aspektu“. Obvyklý výklad problému kachny-zajíce, který vyvozuje, že naše vnímání je vždy vnímáním nějakého aspektu a nikdy není přímé, autorovu myšlenku zcela mýjí.

¹³ (LW 1958, část XI., str. 195 – 196): V takovém případě „... Zu sagen „Ich sehe das jetzt als...“, hätte für mich so wenig Sinn gehabt, als beim Anblick von Messer und Gabel zu sagen: „Ich sehe das jetzt als Messer und Gabel.“ Man würde diese Äußerung nicht verstehen. – Ebensowenig wie diese: „Das ist jetzt für mich eine Gabel“, oder „Das kann auch eine Gabel sein“.../... Říci, „Vidím to teď jako“, by pro mě mělo zrovna tak málo smyslu jako říci při spatření nože a vidličky: „Vidím to teď jako nůž a vidličku.“ Toto vyjádření by nikdo nechápal. – Zrovna tak málo jako toto: „Tohle je nyní pro mne vidlička“ nebo „Tohle může být také vidlička“. Jinými slovy: v tomto případě nemá smysl odkazovat (výrazem „jako“) na alternativní možnosti, jež jsou nepatřičné.

dění nejsou zkratkou, která by skrytě obsahovala rozlišení toho, co je vnímané, a toho, na co z tohoto vnímání usuzujeme. K jejich významu patří, že nenabízejí takové rozlišení.¹⁴ Naopak některé věty vyjadřují vidění aspektu. Tyto věty popisují stav světa, jenž vidíme v tom, co vnímáme. Přitom je v nich explicitní důraz na to, že vnímané by bylo možné vidět jinak. Ani zde ale nejde o žádné usuzování.¹⁵ K významu vět vyjadřujících vidění aspektu (aspektu toho, co je vnímané) patří otevření možnosti vidět ve vnímaném různé stavy světa. Ne ovšem libovolné stavy světa. Vždy je jasné, jaké možnosti jsou v daném případě otevřené – v jakém ohledu by bylo možné totéž vidět jinak.¹⁶

Mezi těmito dvěma typy popisných vět je významový rozdíl. Podobně, ale obecněji, můžeme rozlišovat: Významy vět vyjadřujících vidění mohou být různé v závislosti na tom, jaký typ vidění věty vyjadřují. O jaký typ vidění se jedná, závisí na tom, jak by bylo možné viděné předvést, jinými slovy: co je kritériem vidění. Předvedení viděného tu musíme chápat v širokém smyslu: může obsahovat kresby nebo schematická znázornění, ale může obsahovat i určitá vyjasnění nebo používání představ, které nelze schematicky znázornit.¹⁷ Například předvedení viděného aspektu musí ukázat aspekt jako aspekt – musí tedy ukázat možnost jiného vidění. V různých případech požadujeme různá předvádění viděného. Někdy stačí méně, ale jindy je třeba dalšího a dalšího vyjasňování, které samo může mít různé podoby. Obecně lze říci: Předvedení viděného spočívá v tom, co všechno je třeba vyjasnit – jaké otázky zůstávají otevřené.

Proč určuje typ vidění význam věty? K významu věty patří vše, co věta vyjadřuje. Jestliže věta vyjadřuje vidění, jehož kritériem je určité předvedení viděného, potom vše, co toto předvedení obsahuje, musí být větou vyjádřené. Proto se významy popisných vět vyjadřujících vidění od sebe liší podle toho, o jaký typ vidění v nich jde.

¹⁴ Podobně píše i Edmund Husserl v prvním zkoumání z *Logische Untersuchungen*: „... Die gemeinübliche rede teilt uns eine Wahrnehmung auch von psychischen Erlebnissen fremder Personen zu, wir „sehen“ ihren Zorn, Schmerz usw. Diese Rede ist vollkommen korrekt, solange man z. B. auch die äußeren körperlichen Dinge als wahrgenommen gelten lässt und, allgemein gesprochen, den Begriff der Wahrnehmung nicht auf den der adäquaten Wahrnehmung, der Anschauung im strengsten Sinne einschränkt.../... V běžné řeči mluvíme též o vnímání psychických prožitků cizích osob, „vidíme“ jejich hněv, bolest atd. Tato řeč je naprosto korektní, pokud jsou považovány za vnímané např. i vnější tělesné věci, a obecně řečeno pokud není omezen pojem vjemu na pojem adekvátní vjemu, názoru v nejpřísnějším smyslu...“ (EH 1993, § 7). Zde je ovšem rozlišeno vidění v užším a širším smyslu, což by mohlo – ale není to jediné možné čtení – vytvářet dojem, že jeden smysl je vlastní a druhý až přenesený.

¹⁵ Rozhodně ne skutečné usuzování, o jakém psal Bertrand Russell (viz pozn. 12). (LW 1958. str. 212): „... Sehe ich wirklich jedesmal etwas anderes, oder deute ich nur, was ich sehe, auf verschiedene Weise? Ich bin geneigt, das erste zu sagen. Aber warum? – Deuten ist ein Denken, ein Handeln; Sehen ein Zustand. Nun, die Fälle, in welchen wir *deuten*, sind leicht zu erkennen. Deuten wir, so machen wir Hypothesen, die sich als falsch erweisen mögen.../... Vidím opravdu pokaždé něco jiného, nebo jenom interpretuji to, co vidím, různým způsobem? Jsem nakloněn říci to první. Ale proč? – Interpretování je jisté myšlení, jednání; vidění je určitý stav. Nuže, případy, v nichž *interpretujeme*, se dají snadno rozpoznat. Jestliže interpretujeme, rozvíjíme hypotézy, které se mohou ukázat jako nesprávné...“

¹⁶ (LW 1958. str. 195): „... Wer sagt „Jetzt ist es für mich ein Gesicht“, den kann man fragen: „Auf welche Verwandlung spielst du an?“.../... Kdo řekne „Teď je to pro mne určitý obličej“, toho je možno se zeptat: „Na jakou proměnu narážíš?“...“

¹⁷ (LW 1958. str. 198): „... Was ist das Kriterium des Seherlebnisses? – Was soll das Kriterium sein? Die Darstellung dessen, ‚was gesehen wird‘. Der Begriff der Darstellung des Gesehenen, sowie der Kopie, ist sehr dehnbar, und *mit ihm* der Begriff des Gesehenen. Die beiden hängen innig zusammen.../... Co je kritériem prožitku vidění? – Co má kritériem být? Předvedení toho, „co je viděno“. Pojem předvedení viděného, zrovna tak jako pojem kopie, má velice měnlivý rozsah a *spolu s ním* má velice měnlivý rozsah i pojem viděného. Oba spolu úzce souvisí...“ (V českém překladu je „Darstellung“ jako „zobrazení“, což se tu ale moc nehodí.)

Vezměme jako příklad větu

Kluci hrají fotbal na jednu bránu.

Má-li tato věta vyjadřovat, co přímo vidíme, měli bychom ji tak brát. V jejím významu by v tom případě nebylo nic, co by ukazovalo na možnost vidět totéž jako něco jiného. Naopak věta

Kluci hrají fotbal na jednu bránu, i když by bylo možné říci, že jen trénují.

vyjadřuje, jaký aspekt vidíme v tom, co vnímáme. Explicitně je v ní zdůrazněné, že totéž by bylo možné vidět jinak. Při předvádění významu těchto vět je třeba uvedený rozdíl zaznamenat, nikoli přehlédnout.

Jak bychom předvedli vidění? V tom se tyto věty liší. Předvedení toho, co říká první věta, by vyžadovalo předvést uvedený stav světa (tj. kluky, jak hrají fotbal na jednu bránu). Bylo by třeba ukázat, že to, co předvádíme, je opravdu uvedená hra. Vyjasňování by tu zahrnovalo například předvádění, že „*tento kluk útočí*“, „*tento brání*“ ... atd. Předvedení toho, co říká druhá věta, by vyžadovalo ukázat zvlášť dění na hřišti a zvlášť to, jak by bylo možné vnímané dění vidět. Předvedli bychom dění – a neukazovali, že to je uvedená hra, ale že je to jako uvedenou hru možné vidět. Museli bychom také ukázat druhou možnost (tj. že kluci jen trénují). Vyjasňování by tu zahrnovalo předvádění, že „*to, jak tento kluk kope do míče, můžeme vidět jako útok, ale také jako nácvik útoku*“ ... atd.

Všimněte si ještě jiného vidění. Věta

Vypadá to jako kluci, hrající fotbal na jednu bránu.

se liší od obou předchozích: Tato věta připouští různé stavy světa – nevymezuje, co se před námi děje, v tom smyslu, v jakém první věta (tj. zda opravdu kluci hrají uvedenou hru). Současně se ale liší i od druhé věty: nenaznačuje různé možnosti vidění vnímaného. Jak bychom v tomto případě předvedli vidění? Museli bychom předvést pohybující se barevné skvrny a ukázat, že jejich tvar je skutečně uvedeným tvarem (tj. tvarem kluků, hrajících fotbal na jednu bránu). Vyjasňování by tu zahrnovalo například předvádění, že „*tato skvrna má tvar ruky, na ní navazuje skvrna tvaru těla ... a hýbou se tak a tak...*“ ... atd.

Čím může přispět toto rozlišování různých typů vidění k mému předvedení významu? Nepochybně některé věty, jež vyjadřují vidění, patří k popisným větám a jsou tedy předmětem mého zájmu – mají uvedená rozlišení vztah k jejich významu?

Uvedená úvaha upozorňuje na možné zjednodušení, kterého bych se dopustil, kdybych význam všech popisných vět pokládal za zásadně podobný. Tohoto zjednodušení bych se mohl dopustit, aniž bych o něm věděl. Tím bych ale nenávratně pominul různorodost popisných vět, kterou je třeba předvést.

Ve svém textu ovšem Ludwig Wittgenstein varuje před snahou pomocí jemných rozdílů rekonstruovat jasně něco, co je samo o sobě zmatené.¹⁸ Vidění je pro něj něčím

¹⁸ (LW 1958. str. 200): „... Der Begriff ‚sehen‘ macht einen wirren Eindruck. Nun, so ist er. – ... Es ist hier für uns die ungeheure Gefahr: feine Unterschiede machen zu wollen. – Ähnlich ist es, wenn man den Begriff des physikalischen Körpers aus dem ‚wirklich Gesehenen‘ erklären will. – Es ist vielmehr das

takovým – výraz „vidět“ se používá různě a v jednotlivých případech může být jeho význam pokaždé jiný. Já budu do jisté míry rozdíly mezi významy fixovat, protože mne zajímá, jak by se mohly projevat v logice.¹⁹ Ale uvědomuji si, že má rozlišení budou v důležitém ohledu jen provizorní.

II.

6. Vnitřní součást významu

Význam popisných vět je takový, že jejich pravdivost je založená na shodě se světem. Pomocí této shody jsem je definoval, ale vztah mezi nimi a světem tím je vystižen jen abstraktně. Při vyjasňování je třeba předvést, jaký je vztah popisné věty k vnějšímu světu, tj. je třeba odpovědět na otázku: *Jaký je status popisu, se kterým tu máme co do činnění?*

K odpovědi na tuto otázku – samozřejmě k odpovědi částečné – budu postupovat následujícím způsobem:

- sledováním toho, co k významu popisných vět patří
- současně respektováním toho, že k významu popisných vět nepatří to, co k němu nepatří

Tomu, co může jako vnitřní součást patřit k významům vět, budu říkat významové rysy. Teprve pomocí významových rysů, které dokážu u popisné věty rozpoznat, mohu určit, co věta říká. Různé popisné věty ovšem nemusejí mít tytéž významové rysy. Něco z toho, co patří k významu jedné věty, může druhá nechat zcela netknuté.

Významy popisných vět předvádím tak, že mezi nimi hledám podobnosti a rozdíly. Postupuji ve dvou krocích:

Nejprve určím, jaké rysy mají srovnávané významy: Podobnost významů popisných vět spočívá v tom, že tyto věty mají – v nějakém ohledu – podobné funkce.²⁰

alltägliche Sprachspiel *hinzunehmen*, und *falsche* Darstellungen sind als dies zu kennzeichnen.../... Pojem „vidět“ působí zmateným dojmem. Inu, takový je. – ... Je tu pro nás obrovské nebezpečí: chtít dělat jemné rozdíly. – Podobně je tomu, když někdo chce pojem fyzikálního tělesa vysvětlit z toho, co je „skutečně viděno“. – Je spíš třeba brát každodenní řečovou hru *tak, jak je*, a *nesprávná* vyličení označit jako *nesprávná*...“ I z toho je patrný rozdíl od Russellova přístupu.

¹⁹ To je odkaz na zbývající části disertace.

²⁰ Využití pojmu funkce v tomto místě své práce považuji za důležité. Mé zkoumání je založené ve studiu žité řeči. S tímto přístupem se můžeme setkat v obou významných tradicích filosofie dvacátého století: u Ludwiga Wittgensteina i u Edmunda Husserla. Pro Wittgensteina tvoří studium řeči významný obrat v úvaze: „... Die Philosophie der Logik redet in keinem andern Sinn von Sätzen und Wörtern, als wir es im gewöhnlichen Leben tun.../... Philosophie logiky nehovoří o větách a slovech v žádném jiném smyslu, než jak to děláme v obyčejném životě...“ (LW 1958, § 108). To však ještě neznamená, že by se jí chtěl věnovat jako vědec: „... Und wir dürfen keinerlei Theorie aufstellen. Es darf nichts Hypothetisches in unser Betrachtungen sein.../... A nesmíme vytvářet žádné teorie. V našich zkoumáních nesmí být nic hypotetického...“ (LW 1958, § 109), což zdůrazňují i G. P. Baker a Peter M. S. Hacker ve svém komentáři k tomuto odstavci: „... In the sense in which science constructs theories, there are no theories in philosophy.../... v tom smyslu, v jakém teorie vytváří věda, nejsou ve filosofii žádné...“ (PH 1980, str. 277). Podobný přístup můžeme najít i u Husserla, který zkoumání žité funkce – bez jakýchkoli teoretických předpokladů – používá jako svůj postup. Například při zkoumání „náznaku“ (die Anzeige) píše „... Wollen wir also das überall Gemeinsame erfassen, so müssen wir auf diese Fälle der lebendigen Funktion zurückgehen.../... Chceme-li tedy uchopit to, co je všude společné, musíme se obrátit k těmto případům živoucí funkce...“ (EH 1993, § 2).

V tom případě mohu ukázat na společné významové rysy. Popisné věty také mohou mít – opět v nějakém ohledu – odlišné funkce. V tom případě mohu ukázat na některé odlišné významové rysy. Potom porovnáám podoby významových rysů: Najdu-li společný významový rys, budu zkoumat, jak je utvořený. Věty, jež mají podobné funkce, se mohou lišit v určitých „parametrech“ těchto funkcí. To by pro mne znamenalo, že věty mají stejný významový rys, ale ten má různé podoby.

Potřebuji zvolit nějaký způsob, jak předvádět významové rysy, nebo obecněji: jak předvádět podobnosti a rozdíly významů vět. Mohu prohlásit: Tato věta má takový a takový významový rys... Ale tím ještě významový rys nijak nedoložím. V čem se významové rysy vět ukazují?

Význam věty se ukazuje v tom, jaké reakce věta – v principu – umožňuje, například v tom, v jakém smyslu a s čím by bylo možné nesouhlasit. Nesouhlasit je možné přece právě s tím, co věta říká, a právě v tom smyslu, ve kterém to věta říká. Z vnějšího pohledu je ovšem také možné odmítnout větu jako takovou a reagovat jakoby o úroveň výše (například: Takhle vůbec nemůžeš mluvit... atd.), ale to teď nemám na mysli.

K ukazování významových rysů budu používat řečové hry.²¹ Budou to zjednodušené možnosti dialogů s následujícími pravidly:

- budou v nich vystupovat dva hráči, mluvčí a posluchač
- mluvčí řekne popisnou větu
- pro oba hráče bude význam věty stejný a budou jej respektovat (nebudou ji tedy odmítat jako takovou)
- posluchač bude mít na výběr různé reakce

V tom, jaké reakce bude řečová hra posluchači umožňovat, se bude ukazovat významový rys, který budu chtít předvést.

7. Významové rysy

Nyní se pokusím předvést několik významových rysů, které se mohou ve významech popisných vět vyskytovat. Budu sledovat následující rysy:

²¹ K využití řečových her mají různí lidé různé přístupy, jež mohou být všechny založené na Wittgensteinových myšlenkách. V předmluvě k Modré a hnědé knize (*The Blue and Brown Books*) Rush Rhees upozorňuje, že zkoumání významu pomocí řečových her nestačí na vyřešení všech otázek, které pojem významu vyvolává: „... in order to try to understand the kinds of difficulties these are – it was necessary for Wittgenstein to go into the whole complicated matter of „seeing something as something“ in the way he was doing. And the method has to be somewhat different there. One cannot do so much with language games./... aby se pokusil porozumět takovým potížím, musel se Wittgenstein pustit se do komplikovaného tématu „vidění něčeho jako něčeho“ způsobem, jakým to udělal. A metoda tu musí být nějaká jiná. Člověk nemůže udělat s řečovými hrami tolik.“ (RR 1969, str. xiv) Tento přístup je ještě výraznější v článku *Wittgenstein's Builders*, kde píše, že jazyk je „... so different from chess.../... tak jiný než šachy...“ (RR 1970, str. 83). Jinými slovy: řečové hry mohou být v některých případech vhodné jako nástroje zkoumání, ale nejsou to skladebné části, které by dohromady složily řeč. V tomto duchu budu používat řečové hry: s jejich pomocí předvedu významové rysy, ale nebudu je považovat za skutečnou součást řeči. Rozhodně nemám v úmyslu rekonstruovat skutečnou komunikaci. Opačný přístup naznačuje Georg H. von Wright ve své knize *Wittgenstein*: podle něj jsou řečové hry „... what has to be accepted, the given, the unquestioned basis of all our judging and thinking.../... co musí být bráno jako dané, jako nezpochybňovaný základ všeho našeho souzení a myšlení...“ (GW 1982, str. 207). Jakmile někdo přistupuje k řečovým hrám takto, uvidí souvislost mezi variabilitou řečových her a změnami společenských rámců a historií; von Wright také vidí souvislost mezi řečovými hrami a sociologií vědění, viz (GW 1982, str. 180).

- zda věta vyjadřuje zkušenost
- zda věta naznačuje možnost ověření
- zda věta vybírá z více alternativ
- zda má věta informovat o něčem novém
- zda věta vychází z nějaké sumy znalostí
- zda věta předává řečové dovednosti
- zda má věta sloužit jako ukázaní
- zda je větou budovaná nějaká představa

Tento výčet rysů není systematický. Ne snad proto, že bych nedokázal vymyslet žádnou systematiku, ale proto, že při vyjasňování řeči by byl systematický přístup nevhodný. Jakékoli pevné dělení by totiž vzbuzovalo dojem, že rozmanitost významových rysů je vymezená nějakými vnitřními pravidly, což si nemyslím.

Vždy nejprve významový rys slovně charakterizují a potom předvedu řečovou hru, která by jej měla ukazovat.

1. K významu věty může patřit vyjádření zkušenosti. Podmínkou vyjasnění je pak určení toho, jak by věta mohla být na zkušenosti založená. (V takovém případě by mohlo být vhodné hledání předpokladů a výsledků usuzování, které jsem zmínil u inspirace od Bertranda Russella.) Tento významový rys může mít různé podoby v závislosti na tom, co všechno by mohlo být zkušeností. Řečová hra ukazující významový rys vypadá takto:

Hra 1.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač může:

- přijmout větu
- upozornit na vlastní zkušenost, jež by vedla k jinému popisu

2. K významu věty může patřit naznačení možnosti ověřit její pravdivost. V tom případě bych měl při vyjasňování zdůraznit, že by daný popis mělo být možné ověřit. K tomu je potřeba určit, o jakou možnost ověření jde. Podle toho, o jaké ověření se jedná, může mít tento významový rys různé podoby.

Hra 2.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač se může rozhodnout:

- zajímat se o možnost ověření
- pominout ověření
- nechat si tuto možnost nadále otevřenou

3. K významu věty může patřit i výběr z alternativ. Popisná věta může naznačit víc alternativ a přitom jednu z nich vybrat. Při vyjasňování musím ukázat všechny naznačené možnosti. Současně se musím umět pohybovat mezi nimi a vybírat z nich. (Tento významový rys odráží vyjádření vidění aspektu, které jsem zmínil u inspirace od Ludwiga Wittgensteina.) Podle toho, v jakých možnostech vidění se věta pohybuje, může mít tento významový rys různé podoby.

Hra 3.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač může:

- vybrat si jedno z možných vidění
- zůstat stát mimo a nechat si před sebou všechny možnosti

4. Dále může k významu věty patřit úloha o něčem novém informovat. Tento významový rys vystihuje rozdíl mezi větou, která má říkat (ať už z jakéhokoli důvodu) něco již známého, a větou, která má říkat něco nového. Při vyjasňování musím ukázat, že mne má o něčem informovat. Přitom musím mít „dynamický“ přístup k znalostem, tedy schopnost zacházet s tím, že se mění. Různé podoby tohoto významového rysy jsou dané tím, v jakém smyslu může být něco novou informací.

Hra 4.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač má možnost:

- upozornit, že pro něj informace není nová
- přijmout ji
- odmítnout ji

5. Význam věty může být takový, že v ní jde o předání znalosti patřící do nějakého většího celku. Přitom její pravdivost nemusí být nijak dokládána, její založení na zkušenosti ani případná ověřitelnost nemusejí hrát žádnou roli. Předávanou znalost charakterizuje její příslušnost do nějaké již ustavené sumy znalostí. Při vyjasňování musím vidět, k jaké sumě znalostí by měla patřit. Tento významový rys může mít různé podoby podle toho, o jakou sumu znalostí se jedná. (Může to být například suma standardních znalostí vědce z daného oboru v dané době, nebo suma znalostí lidí žijících určitým způsobem.)

Hra 5.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač má možnost:

- vzít ji na vědomí i s jejím zařazením
- pominout ji

6. Význam věty může současně používat a předávat řečové dovednosti. Popisná věta může například předávat dovednost používat nějaké rozlišení – a to tím, že pomocí tohoto rozlišení něco říká. V tomto případě musím vyjasnit, že mi nabízí nové řečové dovednosti. Podmínkou je tu otevřenost ke získání nových dovedností. (Klasická představa, že definice a popis se vylučují, může vést k přehlížení tohoto významového rysy.²²) Tento významový rys může mít různé podoby v závislosti na tom, o jaký typ dovedností se jedná.

Hra 6.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač může:

- upozornit, že danou dovednost již má

²² Ve formálním systému, jakým je symbolický jazyk predikátové logiky, je toto přísné dělení nepochybně užitečné.

- získat dovednost tím, že přijme větu za pravdivou
- získání dovednosti se vzdát

7. K významu věty může patřit ukázání. Věta může sloužit jako nasměrování pohledu na něco přítomného – ať už je to přítomné v daném okamžiku a místě nebo v širším smyslu v dané době a dosahu. V tomto případě musím vyjasnit, na co bych měl zaměřit pozornost. Podmínkou takového vyjasnění je schopnost určit daný směr pozornosti. Tento významový rys má různé podoby v závislosti na tom, na co je ukazováno; to mohou být velmi různé „předměty“.

Hra 7.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač může:

- výzvu odmítnout
- pokusit se podívat a potvrdit
- pokusit se podívat a ohlásit neúspěch

8. K významu popisných vět může také patřit budování nějaké představy. Věta může být součástí vytváření nějaké představy o světě. Potom k významu věty patří identifikace této představy. Vyjasňování předpokládá určení této představy a vyžaduje schopnost začlenit do ní novou větu. V závislosti na typech popisných představ mohou i v tomto případě rozlišovat podoby tohoto významového rysu.

Hra 8.:

Mluvčí pronese popisnou větu s daným rysem a posluchač může:

- začlenit sdělení do představy
- upozornit, že takto nelze bez poškození představu rozšířit

8. Typy významů

Při předvádění významů popisných vět je pro mne důležité, do jakého významového typu větu zařadím. Popisné věty – jak jsem ukázal – mohou mít různé významové rysy. Tyto rysy se objevují v různých kombinacích. Podle toho, jaké rysy a v jaké podobě věta má a jaké naopak nemá, budu rozlišovat typ jejího významu.

Abych zdůraznil typ významu popisné věty, mohu ji tedy přepsat do podoby

Ve významu typu... platí, že...

Vztahy mezi popisnými větami a vnějším světem mohou mít různé podoby právě podle typů významů vět. Typy významů tvoří *rozmanitost popisů*.

Tím, kolik rozlišuji významových rysů a jejich podob, je určené, kolik může být významových typů. Ale příslušný výpočet by neměl velký smysl, protože nelze stanovit definitivní výčet rysů. Já jsem uvedl příklady, které považuji za zajímavé, snadno by však bylo možné najít další nebo některé rozlišit jinak. I tady musím upozornit, že se nesnažím vytvořit žádnou systematickou typologii významů. Jde mi o možnost rozlišení různých typů, je-li to při vyjasňování potřeba.

Rozmanitost popisů ukážu na čtyřech příkladech (bylo by možné jich ukázat mnohem víc, ale nezdá se mi to potřebné). Chci předvést, jak rozdílné mohou být popisy. Vybral jsem příklady tak, abych v nich využil všechny významové rysy, které jsem rozlišil.

Významový typ A:

První typ významů popisných vět, který chci ukázat, je tvořen následujícími rysy: věty vyjadřují zkušenost; k jejich významu patří úloha informovat o tom, co říkají, jako o něčem novém; a tím, co říkají, je budovaná nějaká širší představa. Jakou podobu by tyto významové rysy mohly mít?

Za zkušenost by se mohlo považovat to, jak je možné běžně pozorovat jednání ostatních lidí na veřejném prostranství. Informace by mohly být nové v tom smyslu, že kdo nebyl nějakému dění přítomný, může se o něm dovědět. A vytvářená představa může být představou o tom, co lidé v určitém místě obvykle dělají. Naopak věty tohoto typu nijak nenaznačují možnost ověření pravdivosti toho, co říkají; netýkají se možnosti výběru z více alternativních vidění; neodkazují k žádné již ustavené sumě znalostí; k jejich významu nepatří úloha předávat žádné dovednosti; a ani nemají ukazovat na to, co říkají – protože to nemusí být v dosahu. Tyto popisy by mohly sloužit k tomu, aby mluvčí podal zprávu o svých zážitcích.

Významový typ B:

Druhý typ významů popisných vět, který chci ukázat, také obsahuje vyjádření zkušenosti a věty tohoto typu také budují nějakou představu, ale k jejich významu patří i naznačení možnosti ověření toho, co říkají. Nicméně věty tohoto typu nemají úlohu informovat o ničem novém.

Významové rysy vyjádření zkušenosti a vytváření představy by mohly mít stejnou podobu, jako u typu A. Ověření pravdivosti věty by mohlo být takové, že by se posluchač prostě sám vypravil na dané místo pozorovat. Stejně jako u typu A, nejde v tomto typu o zmínění možnosti vidět totéž jinak, ve významu vět není odkaz na žádnou sumu znalostí, a ani tu nejde o předávání žádné dovednosti, ani o ukazování. Tyto popisy by mohly sloužit k záznamu nějakého dění.

Významový typ C:

Třetí typ významů popisných vět, který chci ukázat, je tvořen následujícími rysy: věty vybírají jednu z více alternativ a říkají tedy, co a z jakých možností vybírají; současně slouží k předávání řečových dovedností; a mají úlohu ukazovat, tj. přivádět k něčemu pozornost.

Významové rysy by měly tyto podoby: Prostor možných vidění by byl tvořený dvěma možnostmi: viděním jednání jako majícího nebo postrádajícího jednotný motiv a viděním jednání jako průběhu her. Řečové dovednosti mohou být právě dovednostmi popisovat jednání jako hry. Ukazovat je možné na určité opakující se lidské činnosti. Naopak věty s tímto typem významu vůbec nevyjadřují zkušenost, ani nenaznačují žádnou možnost ověření (pokus podívat se daným směrem by nebyl pokusem o ověření, neúspěch by nebyl falzifikací); nemají také informovat o ničem novém; neodkazují na žádnou již ustavenou sumu znalostí, a nebudují žádnou zvláštní představu. Tyto popisy by mohly sloužit k upoutání pozornosti na nějaký nový aspekt.

Významový typ D:

Čtvrtý typ významů popisných vět, který chci ukázat, obsahuje úlohu informovat o něčem novém; věty tohoto typu odkazují na nějakou vybranou sumu znalostí, ze které pochází to, co říkají; a současně tím předávají řečové dovednosti.

Informování může mít tentokrát podobu poučování o pravidlech nějaké hry. Sumou znalostí, na kterou věty odkazují, mohou být obecně sdílené znalosti o určitém druhu činností a her. Řečové dovednosti mohou být dovednostmi mluvit o těchto činnostech a hrách. Ostatní významové rysy u tohoto typu vět nehrají žádnou roli: v jejich významu tedy není vyjádření zkušenosti, naznačení možných způsobů ověření, výběr z možných vidění, ani ukazování, ani budování žádné představy. Tyto popisy by mohly sloužit k výuce her.

Například věta

Kluci, kteří neměli míč, jezdili na kole, pošťuchovali se a povídali si.

by mohla mít význam typu A.²³ V tom případě bych ji mohl přepsat

Ve významu typu A platí, že kluci, kteří neměli míč, jezdili na kole, pošťuchovali se a povídali si.

Popis je pak založený na zkušenosti (a je mi jasné, jak mohl autor poznat, že kluci dělali to a to...) Dále jsem v tom případě schopný přijímat nové informace (tj. jsem otevřený dovědět se něco nového o tom, co kluci dělali) a začlenit je do nějaké vznikající představy (tj. v tomto případě do představy o tom, co se dělo na hřišti). Význam této věty by pak ostatní rysy neměl, a tedy by například nehrálo žádnou roli, zda by bylo možné ověřit její pravdivost (s určitým odstupem už nelze nijak zjistit, zda se na hřišti skutečně odehrálo právě toto).

Věta

Klukům někdy chybí ke hře míč.

by mohla mít význam typu B. V tom případě bych ji mohl přepsat

Ve významu typu B platí, že klukům někdy chybí ke hře míč.

Opět pak rozpoznávám její empirické založení (a je mi jasné, jak mohl autor zjistit, že to tak je). Navíc ale vidím, jak bych mohl její pravdivost ověřit (tj. jak bych mohl ověřit, že to tak je) a toto ověření jsem v principu schopný provést. Jsem také schopný začlenit toto sdělení do dané představy. Ostatní rysy by opět nehrály žádnou roli.

Příkladem s významem typu C by mohla být věta

Zdánlivě zmatené, nenavazující a drobné dětské činnosti jsou mikrohry.

V tom případě bych ji mohl přepsat

²³ Předpokládám, že by uvedená věta mohla mít uvedený význam; rozhodně netvrdím, že takový význam mít musí.

Ve významu typu C platí, že zdánlivě zmatené, nenavazující a drobné dětské činnosti jsou mikro hry.

Pak dokážu rozlišit různé naznačené alternativy (tj. mohu brát zmíněné dětské činnosti jako zmatené a nenavazující, ale také jako mikro hry) a vybrat si z nich. Jsem v tom případě otevřený k přijímání nových řečových dovedností (v tomto případě by šlo o používání pojmu „mikro hry“) a mohu zaměřit pozornost daným směrem (tj. na zmíněné dětské činnosti). Nemělo by žádný smysl uvažovat u této věty o původu poznání, možnosti ověření, atd.; pro porozumění by to nehrálo žádnou roli.

Věta

Fotbal na jednu bránu se hraje tak a tak...

by mohla mít význam typu D. V tom případě bych ji mohl přepsat

Ve významu typu D platí, že fotbal na jednu bránu se hraje tak a tak...

a jsem pak otevřený přijmout novou informaci (pokud by byla nová) o tom, co děti na hřišti dělají; mohu tuto informaci zařadit do příslušné sumy znalostí (což by byla suma znalostí o neformálních hrách s míčem) a mohu také získat novou řečovou dovednost (tj. mohu se naučit používat pojem fotbal na jednu bránu, a případně další pojmy, které by s ním byly spojené). Nic jiného by k významu této věty nepatřilo.

9. Důvody pro rozlišení

Předvedl jsem, jak je možné rozlišovat významové rysy a jak s jejich pomocí rozlišuji typy významu. Musím ale říci, proč tato rozlišení dělám. Jaký mám důvod pro rozlišování typů významu popisných vět?

Pomocí rozlišování různých typů významu se mohu vyvarovat určitých chyb. Za chybu bych totiž považoval, kdybych převáděl všechny významové typy na jeden obecný typ. Tím bych buď připisoval určité významové rysy větám, které je nemají, nebo bych odhlížel od některých významových rysů a tím pomíjel něco, co k významu vět patří. Protože pravdivost popisných vět závisí na shodě se světem, sjednotil bych tím různé typy shody se světem – a to je vážná filosofická chyba.

Ovšem ne všechny převody významových typů jsou nepřijatelné. Za chybu bych považoval i přehlédnutí předpokladů, jež by převody umožňovaly. Některé věty mohou mít význam jednoho typu, ale současně mohou mít – za určitých předpokladů – důsledky s významem jiného typu. Moje předvedení umožňuje vyjádření těchto předpokladů a tím pádem mi umožňuje, abych je vyjasnil.

Literatura:

- (TB 1995) Thomas Baldwin: *Critical Introduction*. in: (BR 1995).
- (MD 1994) Michael Dummett: *Origins of Analytical Philosophy*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- (PG 1960) Peter T. Geach: *Ascriptivism*. in: *Philosophical Review* LXIX. Str. 221 až 225.

- (PH 1980) Peter M. S. Hacker, G. P. Baker: *Wittgenstein: Meaning and Understanding. Essays on the Philosophical Investigations, vol. 1.* Blackwell Publishers, Oxford.
- (PH 1980) Peter M. S. Hacker: *Wittgenstein: Meaning and Mind. An analytical commentary on the Philosophical Investigations, vol. 3.* Blackwell Publishers, Oxford.
- (PH 1996) Peter M. S. Hacker: *Wittgenstein's Place in Twentieth-Century Analytic Philosophy.* Blackwell Publishers, Oxford.
- (EH 1993) Edmund Husserl: *Logische Untersuchungen.* Niemeyer, Tübingen. Anglický překlad: *Logical investigations.* S předmluvou M. Dummetta. Routledge, London, 1970. Cituji podle českého překladu Petra Urbana.
- (JK 1983) Jiří Kabele: *Případ městského "plácku".* Sportpropag, Praha.
- (RR 1969) Rush Rhees: *Preface.* in: Ludwig Wittgenstein: *The Blue and Brown Books.* Blackwell Publishers, Oxford.
- (RR 1970) Rush Rhees: *Wittgenstein's Builders.* in: Rush Rhees: *Discussions of Wittgenstein.* Str. 71 až 84. Thoemmes Press, Bristol.
- (BR 1948) Bertrand Russell: *Human Knowledge: Its Scope and Limits.* Routledge, London.
- (BR 1995) Bertrand Russell: *An Inquiry into Meaning and Truth.* Routledge, London. Přednášky z roku 1940, první vydání 1950. Český překlad Academia, 1975.
- (JS 1994) John G. Slater: *Bertrand Russell.* Thoemmes Press, Bristol.
- (LW 1958) Ludwig Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations.* Druhé vydání. Blackwell Publishers, Oxford. První vydání 1953. Český překlad: FILOSOFIA 1992.
- (GW 1982) Georg H. von Wright: *Wittgenstein.* Blackwell Publishers, Oxford.